

AVAUKSET

Äiti, koti ja isänmaa kilpailuvaltiossa

JORMA SIPILÄ

Laman alusta lähtien Suomen poliittisen ja taloudellisen vallan avainhenkilöt ovat puhuneet hyvin paljon kansantalouden kilpailukyvästä. Ei siis voi olla väärin tarkastella Suomea kilpailuvaltiona. Suomesta on totuttu puhumaan hyvinvointivaltiona, mutta poliittisen tavoitteenasettelun kannalta se kuuluu menneisyyteen. On vaikea ymmärtää tämän päivän Suomen muutosta, jos nimittää sitä vain hyvinvointivaltioksi.

Ei ole yllättävää, että Suomen valtio on keskittynyt kansainvälisen taloudellisen kilpailuase- man parantamiseen. Yhtäältä se kertoo siitä, että ympäristö koetaan turvalliseksi. Suuria ja vaikeita kansallisia kysymyksiä ei ole. Toisaalta tällainen maailmanjärjestelmään sopeutumista painottava strategia on tyypillinen pienelle maalle. Ei Suomi voi ylläpitää kilpailukykyään aseilla eikä kulttuurisen hegemonian keinoin. Isolla maalla on monta vaihtoehtoa, pienen maan pieni politiikka puhuu helposti ainoasta vaihtoehdosta.

Kilpailuvaltion on pidettävä erityistä huolta elinkeinoelämän kilpailukyvästä. Pienessä maassa tämä vaatimus koskee erityisesti avointa sektoria, tarkemmin sanottuna vientiteollisuutta. Julkisen sektorin on tuettava teollisuuden toimintaedellytyksiä ja teollisuustuotteiden vientiä sekä minimoitava niitä kotimaisia kustannuksia, joita vientiteollisuus joutuu kantamaan. Korkea osaa- minen, matalat palkat, turvallinen ympäristö ja minimaalinen sosiaaliturva olisi yhdistelmä, jota vientiteollisuuden kannattaa tavoitella. Suomessa painottuu perinteisesti vientiteollisuuden näkökulma, mutta on syytä muistuttaa, etteivät esimerkiksi UPM Kymmenen ja S-ryhmän talouspoliittiset toiveet ole ollenkaan yhtäläiset. Kaup- paketjut tarvitsevat kotimaista kysyntää eivätkä

korkeat palkat ja hyvät eläkkeet haittaa niiden toimintaa millään tavoin.

Joka tapauksessa elinkeinoelämän kilpailukyky on yksi edellytys sille, että yhteiskunta toimii hyvin. Markkinatalous sinänsä mahdollistaa kaupankäynnin ja asianmukaiset hinnat. Kilpailukyky parantaa työllisyyttä ja korkea työllisyysaste taas vähentää työttömyyttä ja toimeentulotur- van tehtäviä. Korkea työllisyysaste myös paran- taa työntekijöiden asemaa työmarkkinoilla. Kilpailukyky merkitsee siis tukevaa selkänöjää sosi- aalipolitiikalle.

Kilpailuvaltiota rakennettaessa on nähty hyvinvointipolitiikka ensi sijassa ongelmana. Mitä vähemmän julkista sektoria ja mitä enemmän yksityistä, sitä parempi. Tätä on perusteltu julkisen sektorin tuottavuuden hitaammalla kehityksellä. Julkisen sektorin kehitystä on hillitty ennen muuta tiukoilla budjeteilla ja pyrkiä alentamaan ve- rotusta. Keskustelussa ei ole juuri kiinnitetty huomiota siihen, miten tulonjaon eriarvoisuus vai- kuttaa taloudelliseen kasvuun, eikä myöskään pu- huttu tulonsiirtojen merkityksestä yksityisen ku- lutuksen kasvulle.

Kilpailuvaltiossa tarkastellaan myös hyvinvoin- tipolitiikkaa kilpailukyvästä näkökulmasta. Jaan nykyään hyvinvointipolitiikan mielelläni kahdeksi toiminta-ajatuksesi tai kahdenlaisiksi järjestel- miksi: hyvinvointipolitiikka on yhtäältä inhimil- listen riskien jakamista ihmisten kesken ja toisaal- ta investointia ihmiseen. Näistä kahdesta inves- tointi ihmiseen on luonnollisesti se, mitä kilpai- luvaltio suosii. Jos hyvinvointipolitiikkaa täytyy ylipäänsä harjoittaa, niin mieluiten investointina ihmiseen, koska se on investointia tulevaan kilpailukykyyn. Koulutuspolitiikka on kilpailuvalti- on hyvinvointipolitiikan lemmikki. Arvokasta on myös perhepolitiikka ennen muuta siltä osin kuin se tuo lisää työvoimaa yksityiselle sektorille.

Kilpailuvaltion retoriikka on kovaa, mutta itse

Kirjoitus perustuu TERVE-SOS 2006 -tapahtuman ava- jaisluentoon Tampereella 17.5.2006.

asiassa suomalaisen politiikan käytäntö ei ole ollenkaan yhtä määrätietoista kuin puhe. Jos Suomesta tehtäisiin tosissaan kilpailuvaltiota, olisi kyseenalaistettava paljon isompia tabuja kuin hyvinvointivaltio. Ensinnäkin kannattaisi luopua kilpailuedellytyksiä pahasti haittaavista kielistä: suomen ja ruotsin kielille tulisi uhrata yhtä paljon opetusresursseja kuin iirin kielelle Irlannissa. Toiseksi kannattaisi keskittää väestö Etelä-Suomeen ja muutamiiin suuriin kaupunkeihin ja luopua suuren maan kalliista infrastruktuureista. Kolmanneksi kannattaisi vaihtaa väestö: lähettää liiaksi koulutetut ja vaativat suomalaiset länsimarkkinoilla ja orttaa uudet työntekijät idästä sekä etelästä. Luopuminen kielestä, maasta ja kansasta avaisi huikeat näköalat kilpailuvaltion tulevaisuuteen. Tästä näkökulmasta katsottuna eliitti ei ota edes puheeksi kilpailukyvyyn maksimointia.

Toinen esimerkki tavoitteenasettelun vaatimattomuudesta on talouden ja politiikan eliitin suhtautuminen työllisyyteen. Emme voi välttyä juhlaavalta retorikalta, jossa kerrotaan työllisyysasteen nostamisen olevan avain kansainväliseen kilpailukykyyn ja hyvinvointiyhteiskunnan säilyttämiseen. Kehittämällä ihmisten työllistymisen edellytyksiä kilpailuvaltio pyrkii maksimoimaan kansantaloudessa tehdyn työn määrän ja tuottavuuden. Onhan selvää, että mitä enemmän on hyvin toimeentulevia työntekijöitä, sitä helpompi on kantaa ne kustannukset, joita välttämättä seuraa esimerkiksi sosiaalipolitiikkaan sisältyvistä hidasvaikutteisista inhimillisistä investoinneista ja inhimillisten riskien tasaamisesta.

Suomi on harjoittanut vuosikymmenet hyvin työkeskeistä politiikkaa, jossa työvoiman käyttö on ollut runsasta yhäältä naisten laajan työhön osallistumisen vuoksi ja toisaalta osapäivätyön vähyyden vuoksi. Tänäpä, kun työllisyyden nostaminen on Euroopan unionin maiden ykköstavoite, huomaamme, että Suomen vuosikymmeniä nauttima etumatka työllisyyslukuissa on miltei huvennut. Nimenomaan naisten työllisyydessä nyt sellaisetkin maat kuin Sveitsi sivuuttavat Suomen. Kilpailuvaltiolle naisten työllisyysluvut ovat huolestuttava ongelma, mutta en huomaa, että siitä käytäisiin oikeastaan minkäänlaisia keskustelua.

Naisten pohjoiseurooppalaisittain matalien työllisyyslukujen selitys on siinä, ettei perhepolitiikka ole linjassa kilpailuvaltion työllisyystavoitteen kanssa. Suomalaiset lapset ovat yhä äitiensä lapsia. Vanhempien työnjaon osalta elämme ar-

vokonservatiivisessa maassa, jossa elättäjäys kuuluu miehelle ja lapset naiselle ja kotiin. Erikoisuutemme ei rajoitu siihen, että ainoana Länsi-Euroopan maana maksamme vielä kaksivuotiaiden äideille lasten kanssa kotona olemisesta. Toinen erityispiirre on, että yli puolet meidän tarhaikäisistämme on kotona, kun taas useimmat länsimaat ovat jo vuosikymmeniä pyrkineet määrätietoisesti tarjoamaan varhaiskasvatusta kaikille. Kouluun mennään Suomessa vuotta myöhemmin kuin Euroopassa yleensä ja se näkyy sittemmin kokopäiväisen ansiotyön myöhäisenä aloittamisena. Tuskinpa aito kilpailuvaltio olisi myöskään se ainoa, joka tahtoo ylläpitää koko ikäluokan kattavaa poikien asevelvollisuutta. Suomalalla on arvoja, joista se ei keskustele. Äiti, koti ja isänmaa näyttävät olevan sellaisia – kirkko ei taida enää mahtua joukkoon.

Näin voidaan myös sanoa, että mitään sellaista kuin ainoan vaihtoehdon politiikka ei ole olemassaakaan. Kilpailukykyä tavoiteltaessakin otetaan huomioon koko joukko poliittisia edellytyksiä ja tehdään kompromissia kilpailuaseman parantamisen ja kansalaisten perusarvojen kesken.

* * *

Vaikka Suomesta ei löydy merkkejä ekstreemistä kilpailuvaltiosta, kuitenkin voimakkaita kilpailuvaltiollisia piirteitä on helppo tunnistaa. Valtava innostus tutkimukseen ja koulutukseen on yksi keskeinen tunnusmerkki. Tämä innostus on positiivinen ilmiö siinä mielessä, että kilpailuvaltio on tutkimuksen ja koulutuksen avulla rakentamassa kilpailukykyä suhteellisen pitkällä tähtäyksellä sen sijaan, että se keskittyisi kalastamaan liikkuvaa kansainvälistä pääomaa verovapauksien avulla, niin kuin monet valtiot tekevät.

Kun suomalaisen koulutuspolitiikan tekijät päättävät tuottaa eniten maistereita (ylempiä korkeakoulututkintoja) maailmassa ja tavoitella maksimilukuja korkeakoulututkintojen kokonaisuudessa, heillä täytyy olla jokin näkemys myös siitä, kuka tekee ne työt, joihin ei korkeakoulututkintoa tarvita. Suomalaisessa osaamisstrategiassa on kuitenkin tällä kohtaa musta aukko. Olen vakuuttunut siitä, että kysymys on kamareissa esitetty ja siihen on vastattu, että Venäjällä ja muuallakin on paljon ihmisiä, jotka ovat hyvin halukkaita muuttamaan Suomeen.

Ollakseen mielekäs ja tasapainoinen suomalainen osaamisstrategia edellyttää massiivista maa-

hanmuuttoa. En moiti panostamista osaamiseen enkä maahanmuuton lisäämistä, mutta kauhistellen valitun strategian ympärillä vallitsevaa hiljaisuutta. Maahanmuuton väistämättömyydestä ei puhuta, koska se olisi poliittisesti ikävää. Väistämättömyydestä ei puhuta edes sen vertaa, että valtiovarainministeriö ottaisi sen huomioon rakentaessaan pessimistisiä tulevaisuusennusteitaan tai sisäasianministeriö julkisissa linjauksissaan. Se hiljainen maahanmuuttopolitiikka, joka vuonna 2005 toi jälleen uuden maahanmuuttoennätyksen, on samalla esimerkki tämän ajan valtion lyhyestä toimintajännitteestä: ratkotaan me tämän päivän suuria ongelmia, hoitakoot muut tulevat ongelmat.

Maahanmuutto voi työnantajien näkökulmasta olla hieno ja halpa keino saada halpaa työvoimaa, mutta se tuottaa valtavan määrän myös sellaisia kustannuksia, joita ei työnantaja maksa. Maahanmuuton todellinen hinta näkyy vasta sitten, kun maahanmuuttajien lasten sukupolven sosiaaliset ongelmat on purettu ja julkinen valta sekä ihmiset (lähinnä maahanmuuttajat itse) nahoissaan ovat kantaneet halvan työvoiman maahanmuuttoon väistämättä liittyvät kustannukset.

Maahanmuutto on yksi esimerkki siitä, että modernissa yhteiskunnassa tehtävät ratkaisut voivat sisältää järkyttävän määrän epäsuoria kustannuksia, joita ei päätöksiä tehtäessä voida edes tunnistaa, saati kantaa niistä vastuuta. Kaikkein tärkein ero kilpailukykypolitiikan ja sosiaalipoliittisen ajattelun välillä on mielestäni siinä, että sosiaalipoliittikka, paljon suuremmalta osin kuin olemme tottuneet ajattelemaan, on tulevaisuuden rakentamista vuosikymmenten perspektiivissä – siinä samassa jota noudatamme kotona yksityiselämässämme. Kilpailukykykeskustelu taas keskittyy tarkastelemaan viime vuotta, tätä vuotta ja ensi vuotta.

Toinen esimerkki kilpailuvaltion painotuksista löytyy, kun tarkastellaan sosiaalimenojen tasoa ja kehitystä kansainvälisen vertailun avulla ja katsotaan erityisesti, miten sosiaalimenot kohdistuvat eri väestöryhmiin. Suomi on maa, jonka sosiaalimenot ovat olleet suhteellisen korkeat, mutta muutosta leimaa aseman vajoaminen sosiaalimenovertailuissa lamaa edeltäneeseen tilanteeseen verrattuna. Pudotus ei tapahtunut laman aikana vaan sen jälkeen.

Yksi näkyvimpiä kansainvälisiä eroja on, että Pohjoismaissa perheeseen ja erityisesti lastenhoitoon käytetään suhteellisesti suuri meno-osuus.

Sen sijaan vanhuuteen ja terveyteen kohdistuvissa menoissa Pohjoismaat eivät kuulu kärkiryhmiin. Suomessa terveystenomenojen osuus sosiaalimenoista on huomiota herättävän matala. Vanhustenhuollon menoissa kuulumme aivan eri sarjaan kuin Skandinavian maat. Mutta oikeastaan tässä linjauksessa ei ole mitään uutta: jos suomalainen sosiaalipoliittikka on sadan viime vuoden aikana ollut jossain reformeissa eturivissä, ovat ne aina koskeneet lapsia. Ja ylipäänsä pohjoismaainen sosiaalipoliittikka on painottanut investointia ihmiseen, kun taas keskieurooppalainen on keskittynyt rikkien tasaamiseen.

Sosiaalimenojen väestöryhmittäisen kehityksen tarkastelu tuottaa suorastaan yllättäviä tuloksia. Vaikka väestön vanhenemisen aiheuttamasta kustannuspaineesta on politiikassa puhuttu paljon ja kauan, ei tuosta paineesta huomaa Suomen sosiaalimenojen kehityksessä mainittavia merkkejä. Kun tarkastellaan menojen muutosta OECD-maiden ja varsinkin vanhojen EU-maiden joukossa, Suomen vanhuus- ja vielä selvemmin terveystenomenojen kehitys kuuluu joukon hitaimpiin. Erityisesti tämä koskee jaksoa vuoden 1997 jälkeen. Havaintoa ei selitä se talouseliitin toistama väite, että menokehityksen heikkous olisi näköharha, joka johtuu kansantuotteen nopeasta kasvusta. Menokehitys on nimittäin erittäin hidas myös euromääräisesti tarkasteltuna ja ostovoimakorjaus huomioon otettuna.

Käytännössä ilmiö liittyy kuntatalouden kriisiytymiseen, sillä kuntien taloudelliset vaikeudet näkyvät välittömästi terveyspalvelujen ja vanhojen ihmisten hoivapalvelujen saatavuudessa. Valtio rakentaa omaan budjettiinsa sosiaalista investointia suosivan painotuksen ja välttää hoivan ja hoidon kustannuksia nimenomaan pitämällä kunnat tiukalla. Tunnetusti valtio ei tätä myönnä, vaan arvostelee ankarasti kuntia palvelutuotannon tehotomuudesta. Tämä on samalla kiinnostava esimerkki siitä, miten kunnan ja valtion ero ei tuota ainoastaan hyviä asioita vaan myös keinon välttää julkista vastuuta: ero tarjoaa loputtoman mahdollisuuden osoitella toista syntipukkina.

Tapahtuneen sosiaalimenokehityksen valossa tuntuu epäreilulta sellainen talouspoliittinen keskustelu, jossa syytetään pysähtyneisyydestä sellaista maata, joka on muuttunut poikkeuksellisen voimakkaasti hyvinvointivaltiosta kilpailuvaltioksi. Suomessa riittää talouskeskustelijoita, joiden sosiaalipoliittiset kannanotot muistuttavat marketin kylkeen jämähtäneen pikkukauppiaan ajat-

telua. Kauppias yrittää selviytyä tästä päivästä minimoimalla kuluilla, tulevaisuutta hän ei rakenna. Hän ei lähetä lapsia päivähoidon, koska se on kallista, vaan käskee isompien hoitaa pienempiä. Hän pienentää yrittäjäläkkeensä vakuutusmaksuja ja sairastuessaan hän lähtee töihin eikä lääkäriin. Hänen hartain tulevaisuuden haaveensa on, että maahan muuttaisi joku kiinalainen, joka ostaisi koko kaupan ja alkaisi myydä siinä itämaisia elintarvikkeita.

* * *

Pohjois-Euroopassa on yleisemminkin karsittu hyvinvointimenoja kilpailukyyn kasvattamiseksi. Kilpailuvaltio on nimenomaan pohjoiseurooppalainen ilmiö. Hiukan paradoksaalisesti olen joutunut tulkitsemaan, että nimenomaan verotus, jota täällä ankarasti moititaan, on ollut mitä olennaisin julkisen sektorin uudistamisen väline mahdollistaessaan painopisteen siirtämisen hyvinvointivaltioista kilpailuvaltioon. Keskieurooppalainen tapa kerätä sosiaaliturvan rahoitus vakuutuksen kautta ei näytä tehneen tällaista muutosta ollenkaan samassa mitassa mahdolliseksi.

Verotus on siis osoittautunut erinomaiseksi keinoksi ylläpitää kilpailukykyä, samoin kuin mitä tahansa yhteisiä asioita. Verotus ei tietenkään ole tärkeää, jos yhteisiä asioita ei ole. Usein on vaikea hahmottaa sitä yhteisymmärrystä, jolla Suomessa nykyään vaaditaan verojen alentamista. Menevätkä ollenkaan mutkikkaan verotuskeskustelun yksityiskohtiin kysyn viattomasti: onko varmaa, että kun maailma niin sanotusti globalisoituu ja integroituu ja ihmiset pystyvät entistä enemmän vaikuttamaan maailman tilaan, niin yhteiset asiat vähenevät? Onko todennäköistä, että ilmastonmuutos otetaan hallintaan ja maailmasta tulee oikeudenmukaisempi, kun lisätään yksityistä kulutusta. Miksi juuri korkeahkon verotusasteen yhteiskunnat menestyvät parhaiten niissä kansainvälisissä vertailuissa, joita lehdissä julkaistaan Pohjoismaiden asukkaiden iloksi lähes päivittäin.

Pohjoiseurooppalainen tai tarkemmin sanottuna Luoteis-Euroopan ns. beveridgeläiset maat kattava kilpailukyky politiikka ei ole sinänsä vaikeuttanut sosiaalimenojen rahoitusta. Vaikka sosiaalimenojen kansantuoteosuutta on supistettu, on taloudellinen kasvu ollut niin nopeaa, että euromääräiset sosiaalimenot ovat kokonaisuudessaan kasvaneet saman verran kuin Keski- ja Etelä-Euroopan bismarckilaisissa maissa. Työttö-

myys on pohjoisessa vähentynyt eikä köyhyys ole kasvanut. Talous on paremmassa kunnossa, mikä on tietysti tärkeää sosiaalipolitiikan tulevaisuudelle. Vain sairaat ja vanhat ovat jääneet häviäjiksi, kun politiikka on painottanut kilpailukykyä ja investointia ihmisiin. Mutta sairaista ja vanhoista ei pidä sanoa ”vain”. On tärkeää kysyä, onko vanhojen ihmisten hyvinvointia ylläpitävän politiikan heikkeneminen väistämätön uhraus siinä kolmannen tien politiikassa, jossa on löydetty historiallinen kompromissi liberalismiin ja sosiaalidemokratian kesken.

Jos vanhat ja sairaat ovat olleet suomalaisen sosiaalipolitiikan häviäjiä, niin tämän päivän keskustelun valossa suomalaiset määrittävät nämä menetykset liian suuriksi. Näyttää siltä, että vanhustenhuolto on tulevien eduskuntavaalien teema numero yksi. Siksi uskon myös, että on poliittisesti vaikeaa jatkaa enää sellaista suoraviivaista linjaa, jossa sosiaalipolitiikassa on tärkeää vain investointi, ei hyvinvointi.

Vanhojen ihmisten parempi hoito ei horjuta kilpailuvaltiota, vaan ennemminkin antaa kilpailukykyprojektille lisäulottuvuuksia. Eihän kilpailu pätevä työvoiman hankkimisesta ja pitämisestä Suomessa ole pelkkää verotuskilpailua, vaan kilpailua hyvästä elämästä. Yhteiskunta on kokonaisuus, niin moniulotteinen kokonaisuus, että sen osasia on mahdotonta edes luetella. Mutta hyvin yksinkertaisesti sanottuna pohjoismaisten yhteiskuntien vetovoima on siinä, että ne toimivat hyvin, arkielämä sujuu. Ihmisiä ei kohdella jatkuvasti väärin eikä ihmisten tarvitse raivostua joutuessaan tekemisiin julkisten palvelujen kanssa eikä heitä jätetä yksin, kun läheiset ikääntyvät. Yhteisiin ongelmiin löytyy rationaalisia ratkaisuja, sitä pohjoismaisuus on.

En ole tällä esityksellä vähättelemissä taloudellisen kilpailukyyn enkä taloudellisen kasvun merkitystä. Sosiaalipolitiikan edistys riippuu voimakkaasti, vaikkei kokonaan taloudellisesta kasvusta. Ero on siinä, että sosiaalipolitiikan perspektiivi on vuosikymmenissä kun taas yleispolitiikan vuosissa. Sosiaalipolitiikan näkökulmasta olisi hyvä, jos poliittinen keskustelu pyörisi kestävä kilpailukyyn eikä pelkän kilpailukyyn ympärillä. Talouskasvun menestyjät tulevat ja menevät, mutta yhteiskunta, joka pyrkii määrätietoisesti tuottamaan ihmisille hyvää elämää, näyttää olevan pysyvä menestyjä. Olisiko tämä ainoa paikka, jossa politiikassa kannattaa käyttää sanaa ”ainoa vaihtoehto”?

Aikajänteensä vuoksi sosiaalipolitiikka muistuttaa ympäristöpolitiikkaa, vaikka ympäristöpolitiikka onkin huomattavasti globaalimpaa ja tiukemmin kiinni ulkoisissa, luonnontieteellisissä ehdoissa. Huono ympäristöpolitiikka olisi hyvin huonoa sosiaalipolitiikkaa. Sosiaalipolitiikan tavoittelemassa sosiaalisessa kehityksessä ei puhuta vain rahasta, vaan olosuhteista ja arvoista. Elämissen edellytysten niukentuminen ja lasten elinheitojen huononeminen eivät tosiaankaan merkitse investointia ihmiseen. Niinpä sosiaalipolitiikassa ei ole tuijotettava vain omiin järjestelmiin ja niiden rahoitukseen, vaan on ymmärrettävä tämänkin politiikan alue suuruudestaan ja inhimillisestä merkityksestään huolimatta vain kokonaisuuden osaksi. Näin ollen myös raha on väline, joka voidaan käyttää sosiaalipoliittisesti hyvin, vaikka sitä ei sosiaalimenolaskennassa näkyisikään.

Yhteenvetona sanoisin, että suomalaista hyvinvointipolitiikkaa ei voi kuvata pysähtyneeksi, vaan erittäin dynaamiseksi. Perinteistä hyvinvointivaltiota on purettu ja kilpailuvaltiota vahvistettu myös sosiaalipolitiikan sisäisin keinoin. On kuitenkin kyseenalaista, voidaanko tätä linjaa enää yhtä suoraviivaisesti jatkaa, sillä ikääntymiseen liittyvään hoivan ja hoidon tarpeiden kasvuun on vaikea vastata, jos budjettikehykset ovat niin kireitä, kuin ne ovat laman jälkeen olleet. Sosiaalimenojen kehityksen kansainvälinen tarkastelu kertoo, ettei Suomi ole suinkaan noudattanut ainoan vaihtoehdon politiikkaa, vaan vaihtoehtoja on paljon ja Suomi on valinnut joukosta yhden, joka on vanhoille ihmisille poikkeuksellisen ankara. Demokratia ratkaisee, miten jatkossa käy.